

Благой Шклифов

НА КОЛ ВОДА ПИЕХМЕ

**Записки за Христовите мъки на българите
в Егейска Македония през XX век**

София, 2011

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Благой Шклифов, автор, 2011
© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-961-2

Благой Шклифов

НА КОЛ ВОДА ПЛЕХМЕ

Записки за Христовите мъки на българите
в Егейска Македония през XX век

Съдържание

На кол вода пиехме

7–387

Разширено съдържание на книгата

388–392

Илюстрации

I–XVI

Речник на непознатите думи
(изготвен от Любомира Шклифова
и Вера Гьорева)

393

– Татко, разкажи подробно за преживеното от тебе през целия ти живот. Нека идните поколения знаят за твоите радости и мъки, които са част от живота на твоето поколение българи в нашата Македония. Това, което не е написано, това не се помни, се заборава и не се знае.

– Роден съм хиляда деветстотин и четвърта година към два-сет февруари и сечко велиме* на тоя месец. По документи съм писан хиляда деветстотини и трета година. Тринайста година гърците ги запалиха църковните и училищните книги, защото беха писани на български. Сетне викаха майките во училището да кажат децата кога им са родени и ни сложиха гърцко име и презиме. Така мене ме записаха Стефанос Склифас. Во българските църковни и училищни документи се водех Стефан Николов Шклифов, както ме викаха во селото. Баба ти Кича не знаеше точно кога съм роден и така ме писаха со една година по-голем. Това стана причина да служа со шест месеци повече во армията. Баба ти беше трудна со мене по време на Илинденското въстание. Со мене во коремо се скри во Вич планина заедно со други жени, когато турците го запалиха селото.

Дедо ти Никола или Кольо, както му викаха свички, е роден во 1870 година. Татко му, дедо Динето, млад умре во Анаоло много години преди аз да се родя. Имал кози, ги продал да направи къща, ама парите не му стигнали. Се заборчил и утишъл на гурбет во Анаоло, работил на водни бичкии – дъскорезници. Плевритосал и тамо на чуждо место оставил коските си. Дедо Динето имал още двајца братя – Нуме и Стойче и една сестра Йордана. Братята му аз не ги стигнах. Те още млади оставиха здраве. Сестрата на дедо Динето – Юрдана, я помня много харно. Беше силна, голема жена. Беше омъжена во село Вишени и вишенци Бука ѝ викаха. Когато ѝ ходех на гости, сакаше да ме сграби – прегърне и да ме целува. Като сега да я виждам. Когато ходех, тя ме питаше:

– Носиш ли внуче от нашите нивя хлеб? – Яз я отворвах торбата и ѝ давах един край хлеб. Во Вишени повече царевичен хлеб ядеха. Имаха нивя до селото под вода. Клаваха* царевица, пченка що му велиме ние, за да раждат повече. Вишенци немаха голема мера да правят ниви, както ние во Черешница правехме. Наши хлеб беше три кати рџж и един кат царевица. Когато хлебо е само от рџж, греди, идва малко кисел, а когато е само от царевица, се яде топъл. Сетне като дърво става. Майка, баба ти Кича, хубав го правеше хлебо, жила по краищата не фащаше и сбунваше. Ама най-хубав ставаше хлебо, когато се правеше от три кати рџж, един кат пшеница и со коприненото сито да го цеят брашното. Пшеница во Черешница много малко сеехме, защото селото е на високо и на високо не става толко пшеница и е много мъчно за жнatie со сџрп, защото не расте висока. Рџжта става по-висока и от човеко. Сега нека майка ти ти каже как я записаха гџрците.

– И яз сџм родена през 1904 година, ама сџм записана со две години по-рано. Майка не знаеше гџрчки и во тоя момент немаше преводач и така ме писаха, що сџм родена през 1906 година и сега сџм две години по-млада от татко ти. Моето истинско име беше Доста. Защо Доста? Яз сџм третата керка на татко и на майка. Ме кџрстиха Доста Томова Шамова, за де не се раждат повече женски деца, а мъжки. И така стана. След мене се роди брат ми Циљьо, а по-кџсно и брат ми Лабрето. Име Доста гџрците немаат. Това е чисто бџлгарско. Ама е блиско до Дота от Теодота. И яз станах Теодота, ама во селото ми викаха Дота. Гџрците ми кладоха официално име Теодота Сяму.

Спомени за Илинденското вџстание

На вџстанието турците во Костурско най-напред нашето село го запалиха. Вџрвеха от кџща на кџща, ги пџрскаха со газ и им клаваха огџн. Цџрквата и училището не ги запалиха. Само четири кџщи останаха подпалени, непаднати: нашата, Дзоновата, Ляљкинта и Манговата. На нашата кџща, велиме кџща и куќя, душемето беше кџт – най-отдолу греди, сетне дџски, щиици що му велиме, одгоре со глина мазани. Жените свека сџбота го мажеха кџто со тонка цџрвена пџрст. Кночка* правеха, да се изпълнят пукнати-

ните. Баба Шофка ни се караше со обувки да не влегваме, да не го копаме кътто. Стаите ги правеха со кът, за да е по-топло зимата. И така кътто попречи да се разпространи пламено. Гредите беха много дебели и само до половината изгореха и си огъснаха, покриво не падна. Къщата беше на два ката. Во долнио кат имаше два големи килери. На горнио кат беха две големи стаи, хоро да играш во них. Таван немаше. Зимно време, когато ветърo го вееше снего, и снег влегваше внѣтре. Баба Шофка, завиена со ложнико*, седеше на башо до огнището. Со машата само огъно го чепкаше. Стаите беха много големи и не можеха да се стоплят. Свека стая имаше по три прозорци и свеки прозорец по четири очи. На левио баш до огнището, дека лежеше баба, прозорецо беше закован со щаци, за да ѝ е по-топло.

По въстанието во нашата къща беха собрани много семейства и живеха при нас, докато си направят нешто като колиба. Ние като деца по урнатините* на къщите си играхме на комити и турци. Цело село урнатини беше и още има урнатини от това време. По въстанието едни мъже заминаха по чужбини и не ги направиха отново къщите си, не се върнаха во селото. Семействата си прибраха при себе си во България – Пецовите, Поппетровите, Йоровите, Братановите, Короловите и други и така во развалини останаха къщите им. Урнатините подсказваха, що повечето къщи беха хубави, направени со делани камени по ъглите и вар. Дълги години ъглите стоеха простом*. Зидовете по страните паднаха, защото беха правени со кал и камени. По въстанието повечето мъже отидоха на гурбет во чужбина, пари да спечелят, къщите да си ги направят, живо имане да си купят. Турците дори и пепелта от огнищата я кренаха*. Само Манговите офци останаха. Те имаха овчар влах от Клисуре. Той закара офцете во Клисуре. Турците не ги гибаха*, не ги закачаха власите. Власите и арнаутите не държеха нашата страна. Во Клисуре са власи, а во Елеово – арнаути.

Ти Яно беше големка, треба да помниш нешто за въстанието.

– На въстанието аз бех на четири години и свичко помня. Как нема да помня, дома и во селото постоянно говорихме за тия събития. Като започна въстанието, на 4 август комитите слизаха откъм Вич планина и Блаца двама по двама наредени. Войводите беха со големи бради. Идваха со цървено знаме и пееха: „Обичам мамо, обичам во гора зелена да ходя“. Се собраха на нашата Мучува ливада и беха наредени селските чети от нашето село, от

Прекопана, Блаца, Вишени, Бапчор, от Дъмбени и от други села от Корешчата. Васил Чекаларов и Иван Попов беха качени на бели планински коне, размахваха сабите си и викаха „ура, да живее Македония“ и стотици гласове пригласяха „ура, ура“. Войводата на черешницката чета беше татко ми. Пееха свички Стаболовата песна:

*Не искаме богатство,
не искаме пари,
ние искаме свобода,
човешки правдини.*

Много се пееше и песната:

*Напред, напред за слава
към бойното поле,
за македонска свобода
там всеки нека мре.*

Пееха още „Жив е той, жив е“ и „Край Босфора“ со некои изменения, со надежда за помощ от страна на България:

*Край Босфора шум се дига,
лъскат саби щикове.
Ето Фердинанд пристига,
воеводи си зове.*

Речи държеха Пандо Кляшев, Васил Чекаларов и Иван Попов. Баща ми излезе пред четите со евангелието и кърст во ръцете и ги благослови въстаниците: „Нашата българска кауза е справедлива и бог е со нас. Напред и само напред към победата“. Четниците се целуваха и викаха „ура“. От селото тръгнаха към Клисура и заедно со други чети от Загоритско и Леринско и още на същио ден го ослободиха градчето, сетне и Невеска.

– Яно, майка много пъти ми разказваше мъките си след востанието: „Ни хлеб имахме, ни пцун*“. За късмет горните нивя по Голината и Цериките не беа извършени. От них изкарахме малко ръж и така мамехме гладо си. Добиток немахме. Се овежвахме* на гърбицата и носехме дърва да се грееме. Ни крави, ни овци, ни кокошки. Душата ни се измъчваше за една лъжица млеко. Мъжете от гурбет започнаха да пращат по некоя паричка да си купиме кой вол, кой магаре. Се сдружавахме да ораме. Докато се потфа-

тима, докато си го оправиме положението, видехме църни мъки. Сама си знам как остана ти жив. Млекото ми секна. Кога сит, кога гладен, ама те оживих. Получихме помощ и от английска благотворителна мисия во Костур. Като се даде амнистия, татко ти отиде на гурбет во Анадоло. Започна да праща пари и лека полека търгнахме напред, видехме бело видело.

Татко, дедо ти Кольо, работеше на дъскорезници блиско до Бруса. Еднџ Гилето Зеков им казал на дедо ти Кольо и дедо ти Василето – най-големио брат на дедо ти Колето: „Яз ке ходя денес по работа во Бруса, во градо“. Отщо ке ходиш, на ти по пет бели междедии* да ги изпратиш на жените во селото – му рекли йобата*. Гилето Зеков на стрико Василето му беше шура, за негова сестра беше женен. Когато се върна от Бруса, те го питали дали изпратил парите. Неговио отговор бил „Ъ-Ъ, ги изпратих“. Той ги измамил. Горките жени чекаха дома пари да си купят некоя ока брашно, сол за хлеб да месят. Тогава парите имаха цена. Со пет междедии сто оки жито се купуваше. Поца немаше. Пари и писма изпращаха по кириджията Петро от Клисуре. Той на годината два пъти идваше во селото. Докато разбере дедо ти Кольо, що Гилето Зеков не ги изпратил парите, ние вкъщи от глад ке умирахме. Много пъти дедо ти со голема мъка ми разказваше за тая случка. На думи Гилето беше голем български патриот, ама от лъжливите като тоя Дявол Ангел Балевски и Иван Кучев, що те мъчат сега. И сестра си дори со четири деца я остави да гладува. Като разбраха, що не ги изпрати парите, повече не пожелаха да го погледнат. Гилето беше отбегван от свички. Немаше образ да се върне во селото, тамо во Турция преко гъзо му излезе душата. Такива люде като него по-добре да не я газят земята, а да са под земята.

Турци дървари

Тогава жените не ходеха по нивята да орат, от турците се страхуваха. По нашето место вървеха често турци от Фотинишча, Лицишча, Маврово, дури от Горници и отиваха за дърва во Вич планина. Голи, боси, гладни, да ти е жал да ги гледаш. Един път яз се връщах от бачилото* на Лицето, което беше на Роговата нива. Ние

тогава само осем овци имахме. Ходех по бачилата за биеница со малко гърне, което береше една ока. Бехме заедно со Ёорго Търпчинов. Той тука во София умре. Идваме роднини со него. Моята баба беше от Търпчиновите. Беше тоски* керка при три братя, галена беше и не Софка, а Шофка ѝ казваха. Беше юни месец, земята огън гореше от горещина. Точно на Фърли камен се срещнахме со цел керван турци дървари. Ние вървехме за селото, а те за Личишча. Местото е ридче, изведнъж излезоха срещу нас и не ни се вдаде да се скриеме. Като ги видехме, сърцето ни заигра като на пиле. Бех седемгодишно дете, а Ёорги – осем. Ние спрехме уплашени за кратко и се втурнахме да търчаме нагоре. Един от них ме достигна, ме фати за гюрдийчето* и то се распара. Ми го зве гърнето от ръцете и я изпи биеницата. Същото стана и со Ёорги. Един друг от турците ни каза: „Друг път, като не видите, да не бегате, а сами со хтение, со желание да ни ги давате. Да сте послушни, а не комити като вашите татковци“. Другите пъти ние бехме много предпазливи. Турците дървари от Вичо се връщаха към пладина. Ние скриени под гърнаците на Каданино чекахме да минат турците и сетне да търгниме за селото. Старите казваха, що целио наш синор бил гора, дъблък – Лицето, Кирин трап, Въро, Русинова глава, Каданино, Смоко, Ведрото, Присо. Турците полека-полека свичко изсекли и сетне започнали и корените да изваждат. Яз на Лицето орех и дъбови кореняци изваждах от земята. Това подказва, що наистина била гора. На Дълбоката падина още личат дупките от извадените корени. Дедо Типо Рогов, когато вървехме со официте по Николов камен, ми разказваше: „Тоя тука е дърварскио път, по тука вървели турците, докато имало дърва за сечене“. Този път започва отгоре от Въро и стига долу до нашите кошари во Понеш. Има и друго пътище от Мартова падина право надолу. Върви по Лицето, по Котовата, Кичановата, по нашата нива и стига до Шулинару. Наистина още личи пътището. Трева има порастено, ама местото се знае, що е изрипено*. По-рано, преди да бѣде изсечена гората, изворо на Янкови нивя и летно време имал вода. Секнаха изворите и на Кирин трап до нашата нива, на Смоко при Кичановата нива. На Шулинару имало чешма и тая секна. Турците го оголиха нашио синор, местото остана голо и секна водата. Тия като изсекли гората от Понеш до Въро, започнали да изсичат и Люта. Люта е срещу селото, надесно от пъто за Костур. Тая кория беше браница. Беше забранено дури за присѣдки* да се сече. Пролетта,

когато развиваше, хубавееше и селото. Горичката беше като китка до Втората световна война. Сега со турците що станало? Турците почнаха да исчитат Люта. Селото било загрижено и главило турчин поляк, ама български говорил. Той сакал да ги спре, но те продължавали да идват и да сечат. Те са го изпцули на майка. Поляко не се сдържал, стрелял со пушката и убил един турчин. И така турците повече не стъпили за дърва да сечат на Люта, но селото за убиството било глобено петстотини златни лири. Това станало сто години преди аз да се родя. Старите много я бранеха Люта. Чуе ли се бългитя да удри, търчаха като луди да видят що става. Това беше до четирийсет и първа година, до идването по нашите места на италианците и германците. Тогава първ се втурна да сече стрико Стасето Шамов. По него попо Наки, дявол во попско расо. Тоя поп започна и дървени въглища да прави. Сетне, другите да не останат по-назад, започнаха да тракат со бълтиите. Изсекоха дебелите дъбове и останаха кусмарите*, дънерите не пуснаха ластари, защото беа стари. Младото дърво, бука било, дъб било, щом го посечеш, ке пусне и гората става по-честа. И така се оголи корията и огърдна, загрозне селото, хубавината си отиде. Умни брале, луди расипале.

През моето детство турците отиваха за дърва на Вичо. Те сечеха младики, които отново израстваха. Береха дърва към Осойницата, Гроваро во Бапчорско и Старио Вич, що се намира на Еловско, и вървеха по селото со магаринята. Дървата натоварени не както треба и паднувай по пъто. Самарите изкинати, надупчени. По-бедни беа горките от нас. Нихните жени не им помагаха. Ханъмките седеха затворени дома и со фереджиня завиени. Те сами да орат, да жният, да вършат, да копат, дърва да берат. Коя работа по-напред да свършат! Нашите жени помагаха во свичките работи, само що не ораха тогава. По-сетне и това правеха. Нашите мъже отиваха и по странство и затова и къщите ни беа по-хубави. Еднџ един турчин застава вода да пие на Шамова чешма, що се намерва на крайо на селото. Тамо се стодих и аз. Ми го посака бърдачето вода да се напие. Който и да ти посака вода, треба да му дадеш. Дури змията, когато пие вода, не треба да я гибнеш. Турчино се напи вода, си го изми лицето на чешмата и рече:

– Е, що хубава вода имате, бре гяурче, душата ми се охлади. И що хубаво ви беше селото, що добри къщи имаше, ама вашите

таткови станаха причина да се изгори и сега да е во урнатини. Що им требаше да кренат глава против султано.

– Те свичките знаеха добре български. Живееха заедно со наши българи и още като деца научаваха езико.

През турско време жандармерията беше во Горници. Оттам идваха чауши по селата. Чаушите беа чисти турци и арнаути. Като идваха во селото, ги клаваха на конак во некоем къща да ги нахранят. Чистите турци ме зеваха на скуто, ме галеха и ми се радваха. А тия турци-арнаути беа проклети люде. Винаги питаха „дека е невестата“. Ако не им давахме зъб пара, не седнуваха да ядат. Това значи да им платиш, защото си хабят зъбите като ядат от твојата гозба.

Комити и турци

Ние още като деца беа фанатици българи. Летно време, когато пораставаха магарешките тѣрње и ставаха по-високи от нас, се берехме на чети, зевахме дѣрвени саби и се насочвахме кога към Вировјата, кога към Љнго по стѣрницата, кога към Ванчина племна. Пред тѣрњете Митето Баров сакаше да викни:

– Готови за бой, горе сабите, на турците ке им режеме главите!

– И ние метелвица, много бѣрзо сечехме главите на тѣрњето, ходещем от нива на нива, докато не идваше големата горещина. Еднѣж ми се закачи тѣрн во ногата, ама јаз крив-куц продѣлжавах да режа главите на турците. Вѣрхо на тѣрно се скѣрши внѣтре во ногата, не успех да го извадя и се поду стѣпалото, стана набой. Докато узрее набойо и изтече гнойта, минаха двајсет дни. А јаз дома си седех, не можех да сеча душмански глави. Летно време ние си играхем и со прашки. Ако погодваше* некого по главата, ке му јаз скѣршваше. Жените много ни се караха, ама ние не ги слушахем. Се делехме на два табора – на горномалци и долномалци. На нас долномалците войвода ни беше Митето Рогов, а на горномалците – Митето Королов. Едните беа комити, другите – турци. Се гонехме по Ридо, по Кулата и Сѣрбинов камен.

Един пѣт правех фурна на Шкембувите урнатини близо до нашето гумно. Си јаз направих со цѣрвена пѣрст, керемиди и камени.

Берех клечки да я запаля и да печа картофи и царевични кочани. Со голем мерак я правих. И по едно време дойде баба Шофка до фурната и почна да вика:

– Що правиш, бре врадже тука, ке ги запалиш плевните. Не стига, що турците ни ги изпепелиха, сега и ти ке ги запалиш.

– И без да забележа яз, со ногата я турна, бутна фурната и я расипа. А мене ме яхнаха дяволите, звех една керемида скършена и я ударих по ногата. Тя беше боса. Започна да вика от болка и ме прекълна „да не те има майка ти“. А майка ми това чекаше. Преди яз да се появя на овой свет, тя имаше закопано во църната земя три деца – Тина, Блажо и Борис. Така се скараха, що целата махала се собра. И друг път се имаха карано, ама така не. На майка много я сдоболи, защото ме прекълна. Тогава тоски дете ѝ бех. Брат ми Динето отсетне се роди. Той беше со цели единайсет години по-мал от мене.

Татко беше на гурбет во Америка. Яз бех мал, да бех на осем, девет години. Стрико Петрето Търпчинов со надница ни ги ораше нивите. Той беше пръв братовчед на татко ми, майка му, баба Шофка, беше от Търпчиновите. Добро човече беше. Кроток и работлив мъж. Имаше един брат Стасе, ама не знам зашто му викаха Михалчо. Беше да не бѣде, само викаше и се караше. Деца немаше и затова заедно живееха. Стрико Петрето ме учеше да орам. Като сега да е си спомням. Орахме на Кирин трап. Суша голема беше. Ралото се разглобваше и паличничко излеговаше. Стрико Петрето ми велеше:

– Внуче, когато е суша, ке се мочкаш на ралото между рѣчката да се задува. Мочо от рѣчката влиза во забойо и во плазо. Се задуват и не се разглобват.

Страх от андартите*

По това време от турците се плашихме, ама от андартите се тресехме. Бех на седем години дете. Като сега да е. Бехме со воловете в Долното село. Ги пусихме да пасат по Блацкио трап. Запалихме огън и ги опалвахме стапове от дрен. На това отгоре Гилето Пижарков уплашен ни показа со рѣката и рече:

– Андарты деца, бегайте да бегаме!

Погледнахме към Габрите под Чуките отдолу, между нашио и блацкио синор и за ужас виждаме люде во бели фустанели и пушки на рамото. Към Блаца се движеха. Ние си лапнахме устите, ни се фати душата и почнахме да се тресиме, да трепериме. Брачед ми Донето каза:

– Евзони гърци са, ако ни дойдат тука, ке не заколят.

Ние ги оставихме воловете сами да пасат и избегахме. По трапо, по трапо надолу и во Тиовлицкио ос се скрихме. Чекахме да се смрачи и да се прибериме во селото. Когато се върнахме, друга беля ни сполете. Майките почнаха да ни се карат:

– Защо ги оставихте говедата сами по лозята? Врабци ке барахте! Поляко ги завери, ги прибра, сега глоба треба да плащаме.

А ние им отвърнахме:

– Разберете, на нас не ни беше до врабци. Андартите видехме, евзони, избегахме и се скрихме во Теовлицкио ос.

Поляк беше Стасето Търпчинов, на татко първ братовчед. Беше работник, а не некој ленив човек, ама избухлив, прънд* що му велеше ние. Майка отиде да му ги сака воловете и да му обясни причината. На майка ѝ даде воловете, ама и пърт по гърбо. На него му се мнеше, що врабци барахеме.

Като деца ние весден слушахме, що гърците андартите колят българи во Прекопана, Зелениче, во долните костурски села – Езерец, Сничене, Долене, Лудово и во други села. Село Загоричени е на два часа път по нозе от Черешница. Гърците му казваха Малка София. На 25 март 1905 г. во църквата хванаха двете врати – женската и мъжката и заклаха шейсет души сватбари. И невестата, и зето, и попо, и нункото, и нунката, побратимите, стари и млади, малечки дечиня. Убиха много народ и во селото. Закланиците и убитите са 79 души. На майка не ѝ търпеха децата и отивахме да спиеме по църквите, светците да ѝ помогнат. Майка ме водеше по свички близки църкви и манастири. Ме заведе во църквата „Свети Илия“ во Загоричени, която тогава се освещаваше. Там да спия, да бѣда жив и здрав, да ме чува и брани свети Илия. Бех дете на пет-шест години и помня много добре, що имаше много попове и народ. Български владика вървеше посред църквата со темялицата и не подкадваше. Майка се молеше, се кърстеше и велеше: „Илинден злати, ти се моля да ми го чуваш, да ми го браниш, живо и здраво да ми го оставиш детето“. Останахме да спиеме там внѣтре во църквата.

Загоричени со сълзи на очите ни разказваха за дивотията на андартите. Майка на соно се уплаши и почна да реви – бълнува. Уплашена се разбуди и ме сграбчи, здраво ме прегърна да види дали съм жив или заклан. Вишла на сон да ме колят андартите. Осуна и бърго си търгнахме. Не ѝ даваше сърцето повече да останем там.

Майка ме заведе и во други църкви. И во Дупяк имам спано во църквата. Со аязмо ме миеше. Тамо имаше един камен со дупка и ме вървеше по дупката, за да ѝ търпя, жив и здрав да съм. Во „Свети Мина“ до Фотинишча и тамо спяхме. Попо со китка босилек, натопена во осветена вода, ме чукна по главата. На Сотировден ставаше панаир на Лековитата вода во Кондорби, до нашата Топлица. И там ме водеше майка. Много люде ѝ казваха: „Хайде, море Кичо, води го по свички църкви, по господните врати, за да ти търпи детето“. Подир години майка велеше: „Сполай му на господ, детето ми остана живо и здраво. И друго момче ми даде господ и то остана живо и здраво. Двете деца ми порастеха, корен ми останаха, андартите не ми ги заклаха“.

Закланите блацки дървари

На Еловска бука на Вичо андартите заклаха и дървари от Блаца. Тамо имаше и наши селяни. Помня името на тетко Стасето Баров. Сакаха да заколят и мъже от нашето село. Когато му ги вързаха отзад ръцете на тетко Стасето, един от андартите се развикал: „Нема да се заколят черешничени, моята жена е оттам. Имам ядено хлеб у них“. Му помина зборът*, на андартино фати место и така останаха живи черешничени. На четирмата блачени им вързаха ръцете отзад, ги издупиха*. Един от них – Йорги Чалмов беше клан недоклан. Избега со кървави рани и каза во Блаца со сълзи на очите, що стана. Целото село се крена* и со ридание пристигнаха на Еловската бука. И що да видят! Телата на една страна, а главите на друга. Като са забележали андартите, що липсва един, за по-голема сигурност и друг да не възкръсне, им изсекли главите. Православни христијани! Пък и кръстове носеха на гушата. Жените от мъка косите си скубеха и риданијата им стигаха до небето. Стумбовото и Кичановото дете беха младоженци и жените

им трудни, а Бутковото само сгодено. Телата им ги натовариха на мъски и коне, а главите жените им и годеницата ги прибраха во белите си престилки и така ги носеха во селото. Дърво и камен плачеше. Закланите блачени не беа нито комити, нито учители или попове български. Андартите убиваха и клаха со една единствена цел – да сплашат людето да не се казват българи, а гърци. Гърция сакаше да ја завладее Македонија, ама големото мнозинство на населението беше българско. Водачо на гърцките андарты Павлос Мелас издигна лозунго: „Българин да не остане во Македонија“. Сетне цар Фердинанд и софийските големци со мозок от кокошки на тепция ја подариха Македонија на Гърция и Сърбия. Напрасно поцърнаха со хиляди майки и жени. Лошото ни дойде оттам, откъдето не го чекахме.

Кичановата и Стумбовата невеста дадоха клетва, ако се родят мъжко и женско, да ги оженят. Стумбовата невеста беше от Черешница – Митра Кичанова. Детето го зве баба му Стойна и порасте во нашето село. Ние му викахме Пандо Кичанов, а той ни велеше: „Јз не съм Кичанов, јз съм Стумбов“. Когато стана на осемнајсет години, отиде во Блаци и се ожени за Циля Качандова, клетвата не ја погациха. Со него останахме приятели. Четирийсет и прва година дойде во Черешница да държи реч. Кураж и надежда ни даваше, що България со помощта на Германия ќе дойде и во нашио край. Четирийсет и четвѐрта година избега за Битоля. Ако го фащача гърците, ќе го заколвача като татко му. Почина преди неколку години во Скопие.

От тия закланите Мането Бутков беше сгоден за Динка. Майката и таткото на Мането много ја милвача Динка и ја склониха да се омџи за по-малкио им син Глигори Бутков. Станаха фамилия и корен остана от них и за Манево место.

Андартино, що ги спаси нашите селяни, се казваче Ристо Влао. Дълги години беше овчар во нашето село. Зве за жена една расипана от корен – Льопа Зекова, която и кученищата не ја сакаха. И така стана черешницки зет. Той беше много беден, и гащи на гъзо немаше. Говореше български и влашки. Гърцки сѐвсем малко знаеше. Андартите го подмамираха со некоја лира златна и той се завърти към них. На андартите им беше много нужен, защото като овчар и во други села ги знаеше мощне* добре пътищата, пътеките, траповете и горите. Сега главната улица на Черешница от Шамова чешма до църквата носи неговото име – Христос Влахос, по нас-

тояване на Гири Деспин. Льопа Зекова е братовчедка на татко му и той се гордееше пред жандармеристите, що имал тетко андартин.

Дванајста година јуни месец берехме сено со баба ти Кича на Лънго, на Никова чешма. Сеното от пладина сетне се бере, за да не бѣде влажно. Ако се собере на утрината, ке се запали от влагата и ке мухльоса. Като сега да е си спомням. Сеното беше разширено на ливадата и ние со дървените вили го берехме на купове. Сетне куповете ги кревахме и правехме капици. Сеновината миришеше много хубаво, защото разни билки имаше в него: бел трифил, жълт трифил, белиоч – лайка, жълто цвете, класата трева и други. Јаз се качих на капицата да го газя сеното и погледнах към Дървенчето и Кирина буки. Сърцето ми застана, душата ми се затресе. И со фатен глас веля: „Майко, андартин!“ Тя се затресе, ги зачака зъбите и со пулвин глас ме пита: „Дека са“?. Слезох от капицата и со десната си ръка ѝ покажах. Беха трима со фустанели и беливреци. Не беха по-далеко от двајсет минути път от нас. Излезоха от нашата гора и се скриха во Блацката бука. „Бегай да бегаме“, рече майка. Сеното го оставихме недобрано и метелвица* се прибрахме дома. Селото се затресе и цела ноц сон на око не кладохме. Комити во селото немаше. Мъжете по вѣстанието беха во чужбина. Останаха само старци, неспособни за пушки. Во Блаца имаше мъже и со пушки. Нолето Сульов – Стумбов имаше воденица близо до селото, под църквата. Една вечер почнаха да му чукат на вратата. Той пита: „Кои сте вие, що барате ноцно време тука?“ Вместо да кажат кои са, започнаха да кършат вратата. Той разбра, що има работа со андартин, отвори огън и со що му глас държеше се развика от прозорецо: „Помощ, селяни, андартин!“ Първ на помощ се втури Митето Дзальов. Стрелящем доближа воденицата. По него се разтърчаха и други селяни. Андартите си прибраха опашките, избегаха. Нолето Стумбов на лошо око го имаха. Той изпрати сино си Цильо во Битоля да учи во българската гимназия за български учител. Нолето беше силен стопанин, държеше пари. На андартите и пари им беха потребни. Другата есен син му Цильо, качен на кон заедно со други люде, търгна за Битоля во българската гимназия да продължи да учи. На Дробоко прекопански ги пречекаха андартин и питаха: „Кой е на Нолето Стумбов детето?“ То се издаде. Го звеха по них и го закараха до Гроваро вишенски заедно со коно. Криво беше, куцаше и не можеше да върви токмо като андартите. Като го свалиха от коно, то

се преструваше на съвсем куц, демек не може да ходи. Така надхитри андартите. Заедно со андартите беха и двама расипани, долни братя от Вишени: Ването и Томето Римпапови, харамии от корен. Желанието им беше да кладат ръка на парите на Нолето. Съвсем се стемна. Го покриха детето да спи под един храст. Там има само букалки, млади буки, защото ние го сечехме това место. Андартите се отдалечиха за малко, за да решат как да изпратят хабер на Нолето, за да откупи сино си. Цильо започна да вика:

– Стрико Ване, ми е страх, не ме оставайте сам.

– Тука сме ние, немай страх – отговори Ването.

Цильо се направи на заспан. Андартите си запалиха огън ягне крадено да печат и да се греят на огъно, защото там и летото е студено. Радостни план правеха по кого да изпратят хабер на Нолето и колко откуп да барат. Едни велеха петстотини лири, други смеещем се споменаваха мощне големата сума – хиляда лири. Не можеха да се разберат колко да лапнат. Като станаха от гозбата, за да видят що прави Цилето, опинците му ги найдоха. Цильо се спусна надолу по гората и грабаничком* се прибра дома. Как мина по тия гори през полнощ! И мечки има там, и вълци. Той да е бил на петнайсет, шеснайсет години. Пристигащем до къщата, започна силно да тропа на портата. На татко му му беше страх да отвори. Цильо викна со що му глас държеше:

– Отвори татко, сам съм, избегах от андартите.

И така му отвори. По некой ден Нолето си я зве фамилията, си ги собра парталите* и се премести во Костур да живее, а Цилето го изпрати во София да учи. И така Римпаповци останаха со пърсто во устата.

Баба Ести и убиството на Йорги Киридџията

Баба Ести беше висока и едра жена, втора съпруга на дедо Пирко. Къщите ни беха залепени, нивите едни до други. Чиковци бехме и едните, и другите. Как ѝ беше истинското име на баба Ести, не знам и вече нема кого да питам. Тя беше от село Здрелца. Сега то е съвсем погърчено. Зборваше* по-различно от нас. Така говорят от Костур надолу, на юг. Те велат дъмб, зъмб, пенда, а ние дъб, зъб,

педа. Ние казваме стройник, а те сновник. Ние изговаряме той е, а те – той ести. И така свички ѝ казвахме баба Ести. И на дедо Пирко истинското име не му го помня. Той со причина и без причина велеше на турски пирини ситими* и така му излезе прекор Пирко. Яз одвай го паметвам. Ходеше со кюрк. Умре по-рано от баба Ести. Като малко дете често ходех у них. Се уважавахме като роднини и съседи. Тогава живеехме во старата къща. На оджаците* на нихната куќа галите* правеха седела. Ние со брачед ми Донето отивахме у них и без да знае баба Ести, со дълг пърт ги дупехме седелата от оджаците и падаха галичките на огнището во собата. Ставаше много прах, саждите се пърскаха на свекъде. Затова баба Ести не гонеше, викащем по нас „врадзи такива“. Ама ние пак отивахме да си играме со чупенищата*, внучки на дедо Пирко. Стрико Йорги ѝ беше парасин* на баба Ести. Дедо Пирко имаше и друг син – Сотир. Сотир се ожени за българска учителка от Битолско и заминаха за София. Имаше и две керки – Сава и Аргира. Йорги беше кириджия, затова те от Чиковци станаха Кириджиови. Ходеше во Стамбул, во Бруса, во Одрин и по други места, здраво се крепеше на нозете. Дуќан отвори во селото, во къщата си, воденица направи во Долното село. На въстанието и той беше комитин. Като позаможен и авторитетен селянин беше търн во очите на гърцкио владика во Костур. По това време поляк во селото е Аличето от Ошене. Ошене беше помашко село, три, четири саати далеко югозападно от Костур. Той турски не знаеше, ама турчин му викахме. Помаците и чистите турци беха много по-бедни от нас. Не ходеха на гурбет, страх им беше да оставят жените си сами. Ние постоянно главехме поляци, овчари, говедари и пѣдари от них. Беха работливи и честни. Аличето една вечер отиде при него и го помоли: „Йорги, не ходи во Костур, турците ке те убият, наказан си от гърците“. Стрико Йорги на шега си го зве това предупреждение и разправаше дома: „Аличето отдека знае това, на гунчето пърталяво ли си го виде“? Баба Ести и жена му Дина го молеха да не ходи тоя ден, а друг път. Той не ги послуша и търгна стока да купи за дуќано. Имаше геса* мѣска*, голема и силна, земята я ядеше. Я яхна и тя направо летеше. Беше много горд со нея. На връщане от Костур от къпините на фърли камен до пъто во Старио чифлик под село Сетома стреляха от една карпа*, той падна от мѣската на среде пъто и угасна. Мѣската уплашена фати да бега и направо у них. Фати да ържи, да цвили по особен начин на дворо пред портата. Чупите

радостни излезоха да пречекат татко си и да видят що им носи. Тогава шекерки носеха за децата и много им се радвахме. Що да видят – мъската сама и само ържи. Отидоха до нея, татко им го нема, кърв по самаро. На них не им текна, що стана най-лошото. От къщата излетеха стрина Дина и баба Ести и когато се доближиха до мъската, започнаха да си ги чукат ръцете, да плачат и косите си да скубят. Наеднъж пред дворо се собра целото село. Баба Шофка и мене ме зве за ръка и отидохме да видиме що става. Гласовете до небето стигаха. Немаше що да се чека. Младите мъже се качиха на мъски и коне и като луди търгнаха към Костур со сълзи на очите. Подир три саати път со бесно ходене го намериха пласнат на пъто и локвичка кърв под него. Го товариха на мъската и го донесеха во селото. Другио ден никој не излезе на работа. Докато бежа живи старите, веден се говореше за убийството на Ёорги, веден го оплакваха бабите. Това остави дълбоки и болезнени спомени во мене. Често пъти, като се разбудя, умо ми ходи тамо. Дърво и камен го изплачи. Попо Герман со засълзени очи го опе. Остави пет чупи сираци. Со Христови мъки пораснаха. Ёорги имаше дадено пари назаем на един костуренец – Чакали, грош не им даде на чупите. Растеха като от слана попарени. Големата се омъжи за Гилето Ляљкин. Роди две деца – Стефо и Люба. На един ден издъгнаха и двете от лошио грип. Во един гроб ги погребаша. Голето беше во Стамбул, я зве тамо жена си и господ им даде други деца. Дана во Стамбул во българските гробища спи вечнио си сон. Втората чупа – Проша, и тя отиде при сестра си во Стамбул и се омъжи за уличко дете. И Циля отиде во Стамбул да се омъжи и млада влезе во църната земя. Четвѣртата чупа – Дота, се омъжи за Колето Пандов, който се премести во нивната къща и стана стопанин на свичко и наш добѣр съсед. Петата – Цана, се омъжи за Ёорго Търпчинов. И двете ти ги знаеш много харно. Роднини, деленици бехме, Чиковци. Ти тето им викаше и на едната, и на другата. Сега почиват во софийските гробища.

– Татко, Аличето имаше откъде да знае. Скоро прочетох на гърцки спомените на Германос Каравангелис, костурскио гърцки владика.

– Я ми прочети, що пише тоя проклет владика.

– „Со турците во Жервени се намираше в най-тесни, тайни връзки Митос от Черновишча, който беше един от най-верните ми агенти. Така, чрез него стигнах до споразумение со две турчи-

ня от Жервени, между 20–30-годишни... Той им даде един списък на записани българи и яз им обещах по 5 златни лири за всека глава, която щеше да падне. Един ден, когато беха на Костурскио панаир, докато българските селяни се връщаха през ношта во селата си, двамата турци беха направили засада на един час път далеч от Костур, скриени на един хълм над пъто зад едни карпи, и когато селяните приближиха, стреляха и убиха двама от записаните от Българско Блаца. На друго ден им се броиха десетте лири. Двамата турци стреляха неочаквано, убиваха и бегаха во къщите си, без за знае никой от кого стават убийствата“.

– Точно на това место беше отепан и Йорги Киридждията. Аличето беше помак, както и двамата от Жервени. Ето откъде знаеше Аличето и го предупреди Йорги Киридждията да не ходи во Костур, ама Йорги не поверва и плати со главата си. Такава му беше задачата на православнио владика! По тоя начин сакаше да изтреби представителите на българската интелигенция и по-заможните селяни со цел да се сломи духо на българското население и да ги принуди да минат на подчинение към гърцката църква. По-сетне и българскио свещеник во нашето село Черешница – Герман Чиковски – беше отровен от неговите люде. Той тогава беше изгонен от Костур поради злодеянията, ама остави там отровното си жило.

– Яно, продължи да разказваш, нека се знае целата истина за нашите патила. Ти има що да разкажеш. Хем си по-голема от мене, хем си попска керка. Поповете тогава беха душата и сърцето на българското движение во Македония. Блажо ке го запише и ке остане за историята.

Разказва Яна Попгерманова – Гулева

Аз се казвам Яна Германова, по татко Чиковска, а по мъж Гулева. Родена съм през 1899 година во село Черешница. Моят татко на стрико Колето, дедо на Блажо, му беше втори братовчед. По-рано свички се казвахме Чиковци. Сетне като се разделиха братята, едни се казваха Шкембови, други Цинини или Шклифови, Пецови, Киридждиови. Петнайсет семейства произхождаме от Чиковския род. На Илинденското въстание бех на четири години,

на юни месец ги навърших, ама свичко помня. Весден дома за тия събития си говорехме, как да ги заборава. Нашата къща беше на три ката на местото, където по-късно Леонди Чиковски построи къщата си. Ние, децата, спяхме над хамбара, когато турците наближаваха да влезат во селото. Майка и баба во суматохата не заборавиха. Баба Ангелина се върна и не зве. Ние бехме на Гергевската ливада, когато и татко от Въро започна да вика „бегайте, село селяни, турците идват“. Той беше войвода на селската чета. Брат ми Кузо, сестра ми Софа и други деца от селото носеха вода на комитите на Въро. От них никой не пострада. Го изпрати и стрико ми Георги Кириджията заедно со дедо ти Кольо да ни помогнат по-бърго да напуснине селото. Като отидохме до Дървенчето, стрико падна, го раниха во ногата. Ние първоначално се скрихме во Церо. Турците не дойдоха до Церо, защото чети на чело со Иван Попов се притекоха на помощ и турците се насочи-ха към Прекопана и ги запалиха незапалилите преди това къщи. Турците беа со хиляди, никой не можеше да ги спре. Спяхме на Церо. Оттам гледахме към селото. Некои къщи още беа во пламен. На Гергевската ливада, където свека година на Гергьовден правехме люлки, пеехме и се веселехме, турците запалиха голем огън от сеното, съблекоха голи пленените жени от Черешница и Блаца, ги изнасилиха и ги принудиха заедно со них голи да играят хоро околу огъня. Сред них беше и жената на Гилето Поппетров, родом от Вишени. Свички ние гледахме ужасени от Церо и жените плачеха со глас.

От Церо се преместихме горе во Вичо, во Рамна. Лежахме под буките, завити со веленция*. Върху нас падаше слана. Там е високо и през август прави студено. Там роди момиче Ристовица Мангова, моминското ѝ име беше Лена Попова. Момиченцето го кръстиха Дота. Откъм Неред идваха мъски и коне со храна. Имаше казани на Вичо, колева овци и телета. Ние ядохме во дървени паници со дървени лъжици. Комитите напуснаха Вичо и тргнаха към Битолско и Прилепско да се бият. След като комитите се изтеглиха от Вичо, турците почнаха да хвърлят со топове. Жените викаха: „Олеле, олеле, свички ни ще убият“. Се разнесе слух, що турците ќе ги колят мџките деца от шест години нагоре. Брат ми Кузо беше по-голем от мене. Майка го облече во женски дрехи, той во Америка почина. Благой още не беше роден, а Василка беше бебе. Турските башибозуци дойдоха при нас, не откриха. Пом-

ня много добре, беха куси хора со ками от двете страни и викаха: „Пара, пара“. Едни жени просто ги даваха парите си. Майка имаше една кесия църна, злато ли или само пари имаше, не знам. Им я фърли кесията на турците. На Лина Братанова майката, Братанка ѝ викаха, фатиха да я бият и пари да ѝ искат. И тя се принуди да им я даде кесията. До Рамна горе има големи буки. Ти си бил тамо, Блаже, треба да ги знаеш. Нас децата не слагаха под буките, от листата капеше дожд. Ние се прибрахме во селото со баба Ангелина, комитка ѝ викаха. Беше куриерка на организацията. Носеше писма во Блаца, Вишени, во Бапчор и Неред. Тя ме зве за ръката от Вичо и отидохме во селото. Ние во къщата имахме четири – пет хамбара. Баща ми, мажър што беше поп, обработваше чифликчийски ниви во Фотинишча и хамбарите беха пълни со пченица, царевича, ечмен и ржж. Като влизахме во селото, пред нас пъркна една църна кокошка, не било за добро. И баба ми тука – тамо да я фати кокошката, ама не успе. Влизаме во запалената къща. Беше началото на септемри месец. Житото още кадеше. Тя започна да плаче и назад се върнахме во Вичо. Се даде заповед от комитетата свички да се прибереме во селото. Не беха доизгорени вашата, Дзоновата, Манговата и Ляљкината къща. Другите направиха колиби по ъглите на плевните. Вашата къща горе имаше стаи, долу келери. Во неа се събраха по-блиски роднини. Ние една година изкарахме во колиба, измазана со кал. Като дойде пролет, свеки се погрижи да си направи нешто по-солидно. След вџстанието баща ми направи керемидница на Вировята. Той беше предприемчив човек. Тогава имаше голема нужда от керемиди, защото людето си ги правеха къщите. Стрико Михали и стрико Стоянето беха во Одеса, те ни пращаха пари. Стрините Божа и Ката беха во селото.

Моят татко е ржкоположен за свещеник во Цариград от Екзарх Йосиф. Той во Битоля завърши българска прогимназия. Стрико Колето, стрико Михали и татко имали сиренарски магазин во Цариград и чифлик со крави и биволици наблизко до града. Това било наследство от дедо ми Димянето. И татко, като буден човек, се интересувал за свободата на Македония. И затова станал свещеник и се върнал во родното си село. И когато зет ми Доне Главчов беше дојден от Америка во Софија, ми каза: „Когато дојде дедо поп Герман во селото, мене ме сложиха да бия камбаната. Аз тогава бех на тринасет години“. Аз съм първото дете на татко като поп, значи към крај на деветнастиот век. Донето ми раз-

праваше, що преди татко, свещеник во селото беше поп Христо, патриаршист. Той служеше на гърцки, а гърцки никој не знаеше во селото. Преди да пристигне баща ми во селото, тѣргнаха да събират подписи кой иска български поп, кой гърцки. Целото село се подписа за български поп, само Поппетрови – Гилето, Леко и Христо – за гърцки. Отишли у Главчовите. Кузо Главчов беше домазет во Черешница, гърк от селата към Грамос. Когато отишли при нив да ги питат какви са и какъв поп искат, дедо Кузо казал: „Донето е вече голем, тринајсетгодишен, той да каже“. А той отсече: „Ние сме българи, български поп искаме“. Донето избега от гърците, отиде во Америка. И тамо остана фанатик българин. И пари даде да излезнат спомените на Иван Михайлов.

Аз завърших българско основно училище во селото. Учители ни беа една Мария от Битоля, Кузо Блацки, Кузо Салаоров от Олишча и татко му Митето. Само наши български песни пеехме. За Христо Ботев играхме и пиеса. Христо Ботев беше Кузо Королов. Той легнат на масата со черен байрак на главата, а ние пеехме „Жив е той, жив е, там на Балкана!“

Кузо Попдинов, известен като войводата Кузо Блацки, завърши гърцка гимназия во Цотили и се върна во Блаца като гърцки учител. Той во душата си остана българин. И во гимназията, за да го засегаат, децата му викаха Кузо българчето. Той се отказа от гърцкото учителстване, замина за малко во България, се завърна во Костурско и стана български учител во нашето село. Като пристигна во селото, татко вече български поп, немали ключ да влезат во нашата църква „Свети Никола“ да посрещнат Христовото воскресение. Кузо ти имал некакъв познат ковач во село Куманичево. Заедно со татко зеват мерка со восок от ключалката на църковната врата. И Кузо лично я носи на ковача во Куманичево и му прави ключ. Идва Воскресение. И народа не знае кој поп ще прочете „Христос воскрес“ – българскиот или гърцкиот. Цело село е събрано пред църквата, Кузо Блацки там и татко там. Татко има ключ и само Кузо знае. Татко го изпревари поп Христо, влиза во църкава, подир него и свички селяни, и извиква силно „Христос воскрес“. Гърмеше църквата от викове „Христос воскрес, во истина воскрес“. Тогава свички мъже имаха патлаци, излезоха пред църквата и започнаха да стрелят и да викаат „Христос воскрес“. Попо Христо идва, ама църквата е българска. Това стана през 1897 г.